

IVAN KOZARAC I LITERARNA SLAVONIJA

Anica Bilić

Kao prilog proučavanju književne topografije, u radu će se propitivati pojam književnoga regionalizma i literarne Slavonije pozivanjem na regionalnoga pisca Ivana Kozarca (1885-1910), na njegov položaj u hrvatskoj literarnoj historiografiji i kritičkoj recepciji te književna djela, koja će, s obzirom na svoja obilježja, biti promatrana kao panonska varijanta kontinentalnoga (kopnenoga) književnoga diskursa.¹

1. STATUS DRUGORAZREDNOSTI I PROVINCIJALNOSTI

Status drugorazrednosti i provincijalnosti, svojstven kopnenom (panonskom) književnom diskursu, te osjećaj *inferiornosti* prema primorskom (mediteranskom) očituje se u dodjeljivanju *marginalnoga* položaja Ivanu Kozarcu unutar hijerarhijski postavljena književnopovijesnog niza.

Kozarčeva neobrazovanost čest je argument kritičarima u dokazivanju njegove drugorazrednosti, a njegov ulazak u književnost na mala vrata iz Vinkovaca (*Slavonska krv*, Vinkovci 1906) i književni rad u provinciji bili su dovoljni argu-

menti za provincijalnost, a tematiziranje slavonskoga života za oznaku ovoga pisca kao književnoga *regionalista*.

U književnoj povijesti Ivan Kozarac zauzima poziciju *minornoga* pisca. Sumiramo li postignuća, možemo taksativno nabrojati da je od 1902, kada ulazi u hrvatsku književnost, do 1910, dakle za samo osam godina, napisao i objavio šezdesetak pjesama, četrdesetak crtica i novela, roman i dramu. Izuzmemo li najveća postignuća, možemo istaknuti da je:

- autor jednoga od najboljih romana moderne s ruralnom tematikom, *Đuke Begovića*;

- tvorac legendarnoga lika Đuke Begovića;

- autor barem šest antologijskih novela (*U nagonu*, *Garavuša*, *Kukavac*, *Genka*, *Sudoperka* i *Gnjili*);

- autor barem triju antologijskih lirskih pjesama (*Milovo sam*, *Da se povezemo*, *Ciganinu*), od kojih su neke uglazbljene (*Milovo sam*, *Da se povezemo*, *Umiranje*);

- od 1906. u književnoj kritici, s dvjestotinjak kritičkih napisa o njegovim djelima do danas²;

- od 1921. nazočan u hrvatskoj književnoj povijesti, kamo ga je inaugurirao Dragutin Prohaska;

- od 1927. u zagrebačkom i osječkom kazalištu, zahvaljujući ponajviše Jozi Ivakiću.

I uza sve navedeno, Ivan Kozarac zauzima mjesto minornoga pisca. Književno znanstvo nije imalo popusta za tragičnu sudbinu mladoga hrvatskoga pisca bez zdravlja, novca, imetka, posla, obrazovanja, vremena, a ni razumijevanja za djela sve dok se nije obogatilo novim metodama te suvremenom kritičkom i znanstvenom aparaturom. Kako je književno znanstvo uznapredovalo, posebice primjenom interpretativne i jezično-stilske metode uslijed razvoja *Zagrebačke stilističke škole*, djela su Ivana Kozarca revitalizirana i revalorizirana, npr. kronološki nered u pripovijedanju – o kojemu su iznesene uglavnom negativne ocjene u kritici – zahvaljujući suvremenim književno-znanstvenim pristupima, ima opravdanje u središnjoj svijesti Đuke Begovića.

Hrvatska književna kritika nije pravovremeno prepoznala da je Ivan Kozarac pomaknuo izražajne granice hrvatske proze s ruralnom tematikom. Seoska se novelistika hrvatske moderne kretala u rasponu od dokumentarističkih i ilustra-

tivnih napisa iz seoskoga života preko poučnoga i zabavnoga pučkog štiva do antologijskih novela. U korpusu novelistike sa slavonskom seoskom tematikom književnu vrijednost posjeduje barem naslov *Gnjili* Ivana Kozarca, zastupljen u antologijskom izboru hrvatske kratke priče³, ako ne i još pokoji.

2. ZEMLJA, ZAVIČAJ, SELO

Kako je *tematiziranje zemlje, odnosno ravnice, Slavonije, zavičaja i sela*, svojstveno panonskom (kopnenom, sjevernom) književnom diskursu, važno je promotriti kategoriju prostora i reći kako prostor, premda je geografski determiniran, ima odlike književnoga prostora, a kao takav modelativnu funkciju i sposobnost izražavanja neprostornih odnosa, npr. društvenih, religioznih, ideoloških i moralnih aspekata svjetonazora.

Kako bismo promotrili kakvoću prostora u književnosti, možemo pozvati u pomoć Kanta⁴, koji promatra *osjetilni* karakter prostora i vremena jer dolaze odozdo, za razliku od uzročnosti, koja dolazi iz uma, odozgo (Kant rabi odozdo – odozgo kao prostorne kategorije). *Osjetilnost* se u panonskom književnom diskursu reflektira kroz tematiziranje *materijalnoga svijeta*, percepciju čovjeka kao *strastvenoga djeteta prirode* koje uživa u onom odozdo, osjetilnom, *vulgarnom* i sklono je *hedonizmu* te takvoj percepciji prirode u kojoj dolazi do poganskoga obožavanja prirodnih elemenata, *zemlje* na prvom mjestu (zemlja je mati, božica, usud!). Panteistička sraštenost i duhovna identifikacija Slavonca s prirodom očituje se u humaniziranom pejzažu, koji sinestezijski dovodi u suglasje različite osjetilne doživljaje (*Kod konjarskih vatara*). Priroda postaje čovjeku duhovni i osjećajni dom. On je srastao s prirodom i njezinom bujnom vegetacijom te možemo govoriti o zelenoj religiji ili slavonskoj psihobotanici, kojoj valja dodati kult životinja, posebice konja. Doživljaj zemlje praćen je *jakim emocijama* te naglašenom zavičajnošću. Kozarčevi likovi nisu privrženi zemlji kao posjedu, imetku, nego prirodi kao prostoru slobode, sreće i ugone.⁵

Sve rečeno najbolje dolazi do izražaja u središnjoj epizodi Đukine vožnje i strelovite jurnjave s konjima kroz slavonsku ravnicu, njive i šumu, kada eskalira

snaga i realizira se želja za potpunom slobodom i neomeđenim prostorom. U izvanjskom čitanju čini se kako je Đukin vrisak u toj vratolomnoj vožnji s punokrvnim konjima svojevrsna himna i krik slobodi svih izbatinanih graničara nakon skidanja *krvave haljine*. Do eksplozije slobode dolazi, osim u Đukinoj vožnji s konjima kroz šumu, još i u pjesmi *Da se povežemo*, koja s njom odlično korespondira. Slavonac očito najviše voli konje zbog jurnjave, dinamike i vriske te možemo reći da je to svojevrsna šokačka, ruralna varijanta futurizma. Epizoda vožnje s konjima kroz šumu ekstaza je slobodnoga života u otvorenom prostoru prirode, a erotske scene i kerenje u birtiji s Ciganima ekstatični su vrhunac razuzdanoga života i *vinsko-rakijaške kulture*.

Što je uzrok tomu da je Đuka postao legendaran lik, mit i simbol raspojasane Slavonije? Zašto ga ne doživljavamo i promatramo kao negativca prema Aristotelovoj etičkoj karakterizaciji nego se dapače njime ponosimo?

Primijenimo li kategoriju prostora prema ruskom semiotičaru Toporovu⁶ u interpretaciji njegova lika, dijelom ćemo olakšati rješenje enigme njegove popularnosti i vitalnosti. Put ili, slavonskim dijalektom rečeno, *lenija* između sela preko njiva do šume i Đukina stana horizontalni je put koji Đuka svladava brzo, s nelagodom na početku romana, a poslije izlaska iz sela s užitkom. Prema ruskom semiotičaru Toporovu, to je *prostor kroz koji se putuje* i svojstven je nomadskom svjetonazoru koji ne priznaje granice: »Đuka skoči u kola i potjera konje preko šljivika, žita, ječma. Nije mario što tim gazi tuđe plodine, žuljeve tuđih ruku. Mislio je samo gdje je osjetljivije mjesto na konjima da ih tamo ošine kandžijom. Isto tako natjera ih na baru punu mulja, trske i šaša, zatim preko šamca. Zapravo on nije vidio onaj mulj i onaj šamac. On je vidio samo ravnu dugu prosiku i tuda da je najkraći put do nje.«⁷

Posve drukčiji od svoje seoske okoline, Đuka se i po svjetonazoru razlikuje od svojih sumješтана ratarskoga svjetonazora kojima je važan pojam kuće i doma. Đuka kao raspikuća ne mari za kuću, dom, odnosno *za prostor koji zrači*, kako ga naziva Toporov.

Prostorne determinante nisu samo dekor i pozadina romana. Prostor odnosno put aktivan je i povezan s drugim narativnim kategorijama: likom i njegovom karakterizacijom, radnjom te smještanjem u geografski prostor i društvenu sredinu. Ostvaren je veliki utjecaj prostorne kategorije na likove te je prostor u Kozarčevim

djelima ovisan o raspoloženju likova i njihovoj emocionalnoj percepciji. Promotrit ćemo ulogu puta u prvom poglavlju romana:

Đuka se Begović vratio iz M. Četiri je godine proboravio tamo među zidinama kaznionice. I već sutradan, prije osvita, prije negoli je ijedan trak, ijedna živa boja protkala granicu istoka, kad je u vlažnom zraku mutna praskozorja bilo vidjeti tek nekoliko dimovitih, nejednakih duga, šutke je zapregao mršave konje pod rasušena kola, čvrsto stisnuo uzde, pognuo glavu i pognao ih skokce na svoj stan. Kad je zapazio da već ima seljana po dvorištima, povukao je kapu na oči, preko ušiju, i žestoko šibao konje. Selo mu se činilo suviše dugo, dva-tri puta i deset puta duže negoli prije četiri godine. Jedva je dočekaio da umine posljednja kuća, nizbrdica i uzak dolac i da se nađe na otvorenom polju što se katranski crni, kao i na zraku koji vlažan i oštar tako ugodno šiba lica i zujka u ušima.⁸

Prostorni detalji emocionalno su i vrijednosno obojeni te subjektivno doživljeni («Selo mu se činilo suviše dugo, dva-tri puta i deset puta duže negoli prije četiri godine.«). Đuki je u selu dok se vozi sokakom neugodno nakon dolaska iz kaznionice, a na otvorenom polju, na *leniji*, ugodno.⁹ Autsajder je te ne pripada selu kao zajednici sa strogo određenim društvenim konvencijama, običajnim i moralnim redom. Selo je za nj nepoželjan prostor u smislu društvenoga okruženja.

Prostor je sposoban modelirati neprostorne odnose, odnosno društvene i moralne aspekte svjetonazora, npr. lokacija Đukina stana na rubnim dijelovima šume izvan sela upućuje na njegov marginalan položaj u socijalnom miljeu. Put koji povezuje selo sa šumom preko njiva upućuje na opozicije ja – oni, moje – tuđe, civilizirano – divlje, iskreno – lažno, a navedene opozicije ustanovljuju kulturološke modele koji nisu prostorni. Prostor naime, prema ruskim semiotičarima Lotmanu i Toporovu, može modelirati društvene, religiozne, političke, ideološke i moralne aspekte svjetonazora.

Ivan Kozarac gradi fiktivni svijet svojega romana odnosno njegovu *prostornost* na opozicijama *horizontalno – vertikalno* te *dinamizam – statičnost*.

Horizontala je put koji treba prevladati, svladati kroz ravnice u vremenskom i prostornom smislu. Vertikalna os organizira duhovni prostor ispunjen Đukinim težnjama za slobodom i istinom srca. I vertikalni i horizontalni put Đuka energično prevaljuje. Dinamičan je lik koji teži promjeni, kretnji, za razliku od učmale i

statične seoske sredine: »A on bi htio letjeti, letjeti tako u ludo i dan i dva i deset i godinu dana i sto i više.«¹⁰ Kretnja je za njega preobrazba i izbavljenje. Lik Đuka Begovića izdvaja se iz semantičkoga polja svojim osobinama koje mu omogućuju biti djelotvornijim i uspješnijim, drukčijim od svoje okoline. Sumješteni su pasivni, statični likovi, a Đuka dosljedan, aktivan lik koji može prijeći granicu semantičkoga polja. Njegove ga osobine stavljaju iznad običnih ljudi vlastite mu okoline. Granica je neprobijna za pasivne likove, ali ne i za Đuku, koji se ponaša drukčije od ostalih i prevladava granicu sižejnoga (semantičkoga) polja i svladava zapreke. Samo istinski lik može prijeći granicu tekstualnoga svijeta odnosno, prema Lotmanu, probiti granicu semantičkoga polja.

Rušenje granica na putu do šumske *prosike* te nesvrhovitost rušenja i jurcanja pritom pokazuju kako je Đuka pobunjenik protiv okova civilizacije, posjedovanja materijalnoga te racionalnoga, svrhovitoga gospodarenja vremenom što ga diktira život 20. stoljeća. Đukino je poštenje bez koristoljublja, njegova iskrenost i istina srca upućuju nas na mit o povratku prirodi i elementarnim emocijama, iskonskom doživljavanju bez civilizacijskih natruha i kulturne glazure, na seljačku naivu koja ništa ne kalkulira.

Kozarčev prostorni model podijeljen je na dva podskupa: priroda i društvo. Priroda je sloboda, bezopasnost, prisnost, opuštenost, sreća, dobro, a društvo ropstvo, opasnost, tuđe, nesreća, zlo. Prostorna slika šume sinonim je za prirodu, a sela za društvo, odnosno socijalnu sredinu s pridruženim negativnim konotacijama. Put kao poveznica graničnoga prostora izbavljenje je iz prostora zla u prostor dobra i slobode. Prostorni motivi postaju arhetipovi kada imaju modelativnu funkciju uspostavljanja određene slike unutar teksta. Đuka Begović, literarna, beletrizirana, slavonska varijanta arhetipa plemenitoga divljaka ili književno oživotvorenje mita o povratku prirodi, upućuje na arhetipske pojave. Selo postaje arhetipom socijalnoga miljea zaostalosti, zatvorenoga prostora u kojemu je sve statično, podložno i podvrgnuto strogim normama običajnoga reda i stegama moralnih i društvenih konvencija. Priroda kao otvoreni prostor postaje arhetip za slobodan, nesputan život, u kojemu mogu doći do izražaja istina srca, elementarne emocije i nesputani doživljaji. Još jednom se književnost, zahvaljujući Kozarcu, podsjetila mita o povratku prirodi vizualiziranjem nesvjesne slike duha i podsvijesti toga motiva te ideje prirodnoga fenomena koji se mijenjao tijekom književne evolucije. Ideja slobodnoga života te povratka prirodi i iskonskom jedna je od tendencija što se

javlja na prijelazu stoljeća, obilježivši duh vremena. Kozarčevi su likovi oblikovni po načelu lika snažne osobnosti s nagonkim motivacijskim sustavom. Vrhunska im je vrednota osobna osjećajna istina, a kolektivne vrijednosti okovi su što sputavaju individualnu slobodu. Emotivni imperativ jači je od kolektivnoga te oni zanemaruju logiku reda, a slušaju diktat srca. U tome prepoznajemo kult individualizma te neoromantičarske crte svojstvene modernizmu.

Vertikalna os organizira duhovni prostor, a što se tiče etičkoga prostora, dolazi do pomicanja granica i mijenjanja vrijednosne ljestvice. Rušenje autoriteta i tabua radi totalne slobode bili su vrlo smjeli potezi mladoga Kozarca početkom 20. stoljeća, posebice u odnosu prema etičkim normama. Ivan je Kozarac likom Đuke Begovića vrlo smjelo i agresivno ušao u stanja svijesti i podsvijesti, tabuirane teme i neistražene prostore ljudskoga duha. Tematiziranje nedopuštenoga i društveno sankcioniranoga izaziva dodatnu pozornost ondašnjih, ali i današnjih čitatelja, kojima su Đuka Begović, Garavuš, Tinka i slični izlike¹¹ za doživljavanje potiskivanih misli i skrivenih želja, za prepoznavanje osuđenoga i tabuiranoga (eros, preljub, zločin, ubojstvo), čime zadovoljavaju svoju intelektualnu, afektivnu i nagonsku znatiželju. Đuka Begović, *bećar*, *'ulja*, *rasulović*, *razmetljivac i pusta'ija*, totalno je slobodan, ignorira sve moralne i socijalne stege, a uz to kao ocoubojica i erotski oslobođen lik pripada prostoru tabuiranoga godine 1909, kada je objavljivan epizodno u *Ilustrovanom obzoru*, te 1911, kada je izašao kao cjelovita knjiga. Čitatelj se može afektivno uključiti i identificirati s njim bez sramoćenja i posljedica te misaono razumjeti, a potom donijeti konačnu prosudbu prikazanih postupaka i stajališta. Visok stupanj identifikacije odnosno afektivni kod utječe na kulturni kod te dolazi do mijenjanja hijerarhije vrijednosti jer Đuka kao negativni lik postaje pozitivan, pretvara se u legendu, simbol »slavonske krvi, životne snage, erotizma, elementarnosti, osjećajnog intenziteta, autodestruktivnoga predavanja životnim zadovoljstvima«¹². Vincent Jouve uočava kako se užitak recepcije lika temelji na oslobađanju i osvješćivanju erotskoga (erotske scene s Ružom i u gostionici), sadističkoga (tuče ženu, konje) i asocijalnoga nagona (»Bježati ljude!«). Prema Jouveu, lik je izlika čitatelju da doživi ostvarenje potiskivanih želja, a u liku Đuke Begovića uočavamo »guranje subjekta u njegov arhaični bitak i privlačnost osnovnih izvora života (očaranost anorganskim, biljnim i životinjskim svijetom)«¹³. Ivan Kozarac probija tematske okvire dotadašnje književnosti tabuirmim temama i pomiče granice dobra ukusa.

3. DIDAKTIČNOST

Didaktičnost, kao jedno od razlikovnih obilježja između mediteranskoga (južnoga) i panonskoga (sjevernog) književnog diskursa, Ivan Kozarac i dalje je zadržao. Naime, književni kritičari uočavaju da je s Ivanom Kozarcem završeno razdoblje pedagoškoga tutorstva u hrvatskoj književnosti Slavonije, ali ne i u književnoj kritici, gdje se podosta razmatralo to što bi moglo ili je trebalo biti ne samo s Đukom Begovićem nego i njegovim autorom, s kojim Slavonija »izgubi najboljeg svog pisca budućnosti« (Antun Gustav Matoš). Pomna studija bečarskoga i razuzdanoga života razgoličuje lik bečara pokazavši njegovu lijepu i ružnu stranu. Đukina je borba za totalnu slobodu beskompromisna, a rezultirala je devijacijama i samodestrukcijom. Đuka kao oslobođeni čovjek izjednačuje se s propalim čovjekom. Izbjegavanje tendencioznosti, ali dijagnosticiranje lijenosti, besposličarenja, rasipništva i raskalašenosti u djelima Ivana Kozarca te privođenje likova logičnom kraju s očekivanim posljedicama sadrži ipak skrivenu tendenciju i pedagoški stav. Mladi Kozarac ne gradi semantičku osovinu svojih djela na opoziciji dobro – zlo, na kojoj se, uzgred budi rečeno, osniva pučka i dobrim dijelom trivijalna književnost, nego na antinomijskim parovima *out – in*, vertikalno – horizontalno, dinamizam – statičnost.

4. LITERARNA SLAVONIJA – RASPOJASANA SLAVONIJA

Kozarčeva je Slavonija raspojasana Slavonija u doslovnom smislu te riječi. U djelima toga mladog pisaca za mlade Slavonija je zemlja obijesti, *voljbe*, *kerenja* i ludovanja, kola i pjesme, nema mukotrpnoga rada ni racionalnoga gospodarenja zemljom. Vežanost Slavonaca za zemlju, koja se opisuje sentencijskom označnicom *budi sluga svoje zemlje i gospodar svoje žene*, ne vrijedi za Kozarčeve likove – oni nisu zaokupljeni radom. Đuka Begović ne želi biti *sluga svoje zemlje*, a često se po metonimijskom načelu dijela za cjelinu njegovo ponašanje pripisuje svim Šokcima, što ne može biti tako jednostavno zato što *bez zemlje nema šokaštva*.

Ipak, nesvrhovit boravak u prirodi, na otvorenom prostoru, dovodi Đuku i druge likove do ushićenja (usp. Tinku kao pudaricu u vinogradu).

Kozarčevu Slavoniju geografski čine Vinkovci i seoska okolica, što se podudara s granicama *literarne Slavonije*. Pojam *literarne Slavonije* uvodi u književno znanstvo Josip Bogner¹⁴ 1930. i selektivno determinira njezine granice: »(...) literarnu Slavoniju ne sačinjava Slavonija u geografskom pojmu njenom, nego samo onaj mali kraj oko Vinkovaca i Broda do Županje i Srijema, onaj grenčerski kraj šokački – više i opravdanije poznat pod imenom bogate, puste i obijesne Šokadije, s prijestolnicom u Vinkovcima, negoli pod preširokim imenom Slavonije.«¹⁵

Literarna Slavonija kao književni prostor postoji još od 18. stoljeća kao arkadija *na priliku zemaljskoga raja*, obećana zemlja blagodati, jela i obilja, zbog čega Slavonci mogu živjeti epikurejski okruženi svekolikim blagostanjem te se predati hedonizmu. Prostor *literarne Slavonije* izjednačuje se s pojmom raspojasane Slavonije, što potvrđuje sposobnost književnoga prostora da modelira moralne i društvene aspekte svjetonazora, odnosno da prostor može postati modelom neprostornih odnosa. Poimanje literarne Slavonije kao *raspojasane* upućuje na prijelaz sa zbiljskoga, geografski određenoga i materijalno opipljivoga u apstraktan, topologijski prostor, ponajprije književni, a zatim se iz njega izvode socijalne (bogata zemlja u kojoj se samo jede i pije, pleše i pjeva) te moralne i psihološke konotacije (raspojasana, raspasana, odriješana, raskopčana, vesela, nestašna, razbludna, lakoumna, mahnita, razuzdana). Prostor raspojasane Slavonije postaje model i za ideološke aspekte svjetonazora na relaciji kršćanstvo – poganstvo. Takve su reperkusije potaknule proces moralne rehabilitacije slavonskih ljudi na području književnoga stvaranja i književne kritike. Raspojasana Slavonija imala je Vladimira Lunačeka za svojega zagovornika u kritici. Svojim je kritičkim napisima Lunaček podržavao već uvriježenu sliku raspojasane Slavonije. Budući da u Slavoniji vladaju dionizijsko načelo, hedonističko i pogansko raspoloženje bez Boga, Lunaček smatra da je »Šokadija kršteni residium poganstva«¹⁶ te je s njom nespojiv kršćanski moral. Kršćanski i moralizatorski duh smatra neprimjerenim slavonskom mentalitetu i pripisuje ga literarnim utjecajima, ponajprije Tolstoju. Lunaček propagira poganstvo, zanosеći se njime, te sa žaljenjem konstatira da u Slavoniji propada šokački poganski pogled na svijet. Lunačekov horizont poklapa se s **horizontom očekivanja hrvatskih čitatelja koji Slavoniju vide kao zemlju obijesni i raspojasanosti** te s vidokrugom ondašnje antiklerikalne obzoraške kritike.

Lunačekovi pogledi na Slavoniju iz 1924. posve su oprečni Bertićevim, Ivakićevim i Benešićevim nastojanjima, koja su težila autentičnoj slici sela i moralnoj rehabilitaciji Slavonaca, posebice žena.

Proces moralne rehabilitacije literarne Slavonije započeo je 1902. Živko Bertić trilogijom *Ženski udesi* – pokazavši čitateljima kako je život u Slavoniji i Srijemu težak kao i drugdje, a **žene patnice stoički trpe različite životne nevolje – te nastavio** Joza Ivakić 1905. (*Iz našeg sokaka*, Karlovac 1906) nastojeći cijelim svojim opusom raskrinkati mit o raspojasanoj Slavoniji i pokazati da život u Slavoniji može biti rajski lijep i pakleno ružan. Nešto kasnije, 1911. godine, Julije Benešić u svojem eseju *Raspojasana Slavonija* obrazlaže književna nastojanja usmjerena ka moralnoj rehabilitaciji literarne Slavonije te potrebu razbijanja predrasude o razudanim hedonistima koji je nastanjuju, suprotstavljajući joj sliku zemlje »naseljene narodom koji nam je dao ljude visoke kulture«¹⁷ te razmatra razloge nastanka takva stereotipa, a oni u prvom redu proizlaze iz »nepoznavanja života u Slavoniji, nehaja za ovu zemlju i površnosti u posmatranju pojava iz slavonskoga života«¹⁸.

Sve što su u javnosti rekli ili u književnosti napisali bilo je uzaludno jer je predrasuda o raspojasanoj Slavoniji literarnoga podrijetla postala uvriježenom u javnom mišljenju ljudi tijekom cijeloga 20. stoljeća, a snažni književni likovi poput Kozarčeva Đuke Begovića, Tinke Živkovićeve, Garavuše podržali su je, rasplamsali i učvrstili. Osim toga, dokazom je to kako su *hedonizam* i osjetilna percepcija čvrste označnice panonske varijante kontinentalnoga književnog diskursa. Prijelaz stereotipa raspojasane Slavonije iz književne u izvanknjiževnu zbilju dokazom je i dosljedno provedena *mimetičkoga načela* u književnom tematiziranju Slavonije.

Slika Slavonije kao zemlje jela i pila, veselja i obilja književna je konstrukcija koja se ne podudara sa stvarnom, zbiljskom slikom zemlje marljivih ratara. Da je tomu tako, odgovorni su pisci iz Slavonije, ponajviše Ivan Kozarac, skloniji tematiziranju materijalnoga, konkretnoga svijeta, najčešće zemlje, a pri tome je najvažnija osjetilna percepcija. Nesklonost apstraktnim, metafizičkim, transcendentnim temama te fanatična privrženost prirodi rezultirale su zelenom religijom s kultom životinja, ponajprije konja (usp. pjesmu *Da se povezemo* i epizodu Đukine vožnje s konjima te ljubav prema konjima, koje on voli više od svega), te poganskim obožavanjem prirodnih elemenata, posebice plodne zemlje crnice, koja je mati, božica i usud. Kozarčevim likovima priroda postaje prostor slobode, pravi duhovni, emotivni i fizički dom. Takvo obožavanje prirode odrazilo se na

mimetičko načelo kao osnovno stvaralačko opredjeljenje pisaca iz Slavonije: oponašati prirodu! Osjetilna percepcija u doživljaju prirode i materijalnoga svijeta, a potom i poraba fiziološke terminologije prouzročile su stereotip raspojasane Slavonije te je literarna Slavonija potisnula stvarnu, zbiljsku sliku Slavonije, zemlje mukotrpnoga rada i znoja.

5. REGIONALISTIČKI MODEL

Ivan Kozarac izraziti je *regionalni pisac*, a njegov regionalni koncept čuva izvornu tradiciju i ujedno je moderan te obnavlja književnost na slavonskom dijalektu.¹⁹ Stoga je kritika, koja svoj kritički duh oblikuje oko ideje zemlje, tumači djela i ljude lokalnom idejom, naklonjena njegovu opusu i donosi afirmativne napise o njemu. Ruralna tematika i regionalistički model imaju Josipa Bognera za svojega zagovornika i kritičara zaštitnika. Na romanu *Đuka Begović* Bogner je primijenio sintetsku kritiku, to jest sintetizirao je unutrašnji i vanjski pristup književnom djelu i opusu zahtijevajući pomnu analizu sastavnih dijelova, odnosno strukturnih elemenata književnoga djela koje promatra i izvanjski, kao izraz vremena, sredine, piščeve psihologije i duha naroda te je sukladno tomu donio laskavu vrijednosnu prosudbu o Ivanu Kozarcu.²⁰ Otkrivanjem dinamike života, sudara životnih načela, konflikata i problema jednoga vremena, u romanu dolazi do kritike morala jednoga društva i slavonskoga mentaliteta. Regionalistički model u književnosti i kritici te traženje i nalaženje veze između književne i izvanknjiževne zbilje pokazuje da je u panonskoj podvarijanti kopnenoga književnoga diskursa uvriježeno *mimetičko načelo*. Artizam i simbolizam nikada nisu uhvatili dublje korijenje u hrvatskoj književnosti, posebice ne u kontinentalnom (panonskom) književnom diskursu, za razliku od mediteranskoga (južnoga).

6. ZAKLJUČAK

Evociranje književnoga rada Ivana Kozarca (1885–1910) prigodom 120. godišnjice njegova rođenja i 95. obljetnice smrti tijesno je skopčano s intencijom da se potakne ponovno i drukčije čitanje njegova opusa te njime ovjeri raščlamba hrvatske književnosti po topografskom ključu na kontinentalni (kopneni) i primorski (mediteranski) književni diskurs.

U svojim djelima Ivan Kozarac prostornost gradi na opozicijama horizontalno – vertikalno, dinamizam – statičnost. Prostorna kategorija poprima karakter moralne kategorije, stoga je prostor literarne Slavonije identičan raspojasanoj Slavoniji. U tematiziranju zemlje, u naglašenoj osjetilnoj percepciji i emotivnom odnosu prema zemlji, prikrivenoj didaktičnosti te podržavanju i učvršćivanju literarne Slavonije kao zemlje veselja i objesti, jela i pila, Ivan Kozarac reprezentant je panonske varijante kopnenoga književnoga diskursa.

Premda je napisao nekoliko književnih djela antologijske vrijednosti, položaj Ivana Kozarca u hrvatskoj književnoj povijesti upućuje na status drugorazrednosti, provincijalnosti i inferiornosti ne samo njegova opusa nego i kontinentalnoga prema mediteranskom književnom diskursu.

Književna kritika od 1906. do danas kretala se u širokom rasponu prosudbi o vrijednosti i kakvoći Kozarčevih književnih djela, od posve negativnih do pozitivnih i panegiričkih, čime zapravo upućuje na kontroverznost samoga pisca. Svatko treba imati svoje mišljenje o Ivanu Kozarcu, a profesionalni čitatelji dapače i obvezu preciznoga određivanja njegove pozicije u hrvatskoj književnosti, no vrednovanje je jedno, a ljubav drugo. Naime, voljeti Ivana Kozarca znači voljeti Slavoniju u njezinu geografskom poimanju, ali i literarnu, ispisanu riječju i srcem jer »mozgom se životari, a srcem živi«²¹.

IZVORI

- Ivan Kozarac, *Izabrane pripovijesti*, Vinkovci 1911.
Ivan Kozarac, *Pjesme*, Split 1911.

- Ivan Kozarac, *Izabrana djela*, Zagreb 1942.
Ivan Kozarac, *Proza*, Zagreb 1947.
Ivan Kozarac, *Slavonska krv*, reprint izdanje u povodu 75. godišnjice prve knjige Ivana Kozarca, Vinkovci 1981.
Ivan Kozarac, *Đuka Begović*, priredio Stjepan Damjanović, Croatica, hrvatska književnost u 100 knjiga, kolo 1, knjiga 12, Riječ, Vinkovci 1997.

LITERATURA

- Bahtin, Mihail, *O romanu*, Beograd 1989.
Benešić, Julije, »Raspojasana Slavonija«, u: *Hrvatska riječ u Srijemu*, antologija srijemskih pisaca, Ogranak Matice hrvatske Tovarnik, Zagreb 1995, str. 119.
Biti, Vladimir, »Prostor i identitet«, *Quorum*, 18, 1, 2002, str. 139-147.
Bogner, Josip, *Slavonske teme*, Slavonica, SN Privlačica, Vinkovci 1994.
Bogner, Josip, *Studije i portreti*, Udio Slavonije u hrvatskoj književnosti i kulturi, Dvadeseto stoljeće, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci i Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Vinkovci, Vinkovci 1993.
Bogner-Šaban, Antonija, »Dramska riječ Ivana Kozarca«, *Rad HAZU* 452, Zagreb 1991.
Brešić, Vinko, »Slavonska književnost i novi regionalizam«, *Umjetnost riječi* XLVII, 4, Zagreb 2003, str. 213-271.
Brešić, Vinko, *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek 2004.
Brnčić, Jadranka, »Književni prostor i ruska semiotička škola«, *Umjetnost riječi*, god. 42, br. 2, 1998, str. 125-140.
Brnčić, Jadranka, »Prostor i vrijeme u Zapisima iz podzemlja F. M. Dostojevskoga i A. Camusa«, *Književna smotra*, 24, 85, 1992, str. 39-45.
Ivakić, Joza, *Selo u hrvatskoj književnosti*, Rijeka 1914.
Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti, Društvo književnika Hrvatske – Ogranak Vinkovci, Biblioteka *Baština*, Vinkovci 1987.

- Jelčić, Dubravko, *Ivan Kozarac, pjesnik, Nove teme i mete*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1995, str. 102-106.
- Jouve, Vincent, »Lik kao izlika«, u: *Autor, pripovjedač, lik*, zbornik radova, ur. C. Milanja, Svjetla grada, Osijek 2000.
- Kaminski, Martin, »Bibliografija«, u: *Ivan Kozarac, Slavonska krv*, Vinkovci 1981, str. 101–118.
- Kovačić, Ivan Goran, »Život od komada«, *Novosti*, XXXIV, 325, 1940, str. 16.
- Lotman, Jurij, *Struktura umjetničkog teksta*, Alfa, Zagreb 2001.
- Lunaček, Vladimir, *Eseji i kritike*, Slavonica, XIX. kolo, knjiga 91, SN Privlačica, Vinkovci 1994.
- Meštrović, Matko, »Prostor ciljeva«, *Kolo*, 10, 1, 2000, str. 48-65.
- Peić, Matko, *Mozgom se životari, a srcem živi, Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti*, Društvo književnika Hrvatske – Ogranak Vinkovci, Biblioteka *Baština*, Vinkovci 1987, str. 7-11.
- Peić, Matko, *Slavonija – književnost*, Mala teorijska biblioteka, sv. 17, Osijek 1984.
- Šicel, Miroslav, *Antologija hrvatske kratke priče*, Disput, Zagreb 2001.
- Šljivarčić, Aleksandar, »Monografija o Ivanu Kozarcu (1885-1910)«, *Rad JAZU*, Odjel za suvremenu književnost JAZU, Zagreb 1971.
- Visković, Velimir, »Sva lica Đuke Begovića«, *Kolo*, Matica hrvatska, br. 1, Zagreb 1996.
- Vukovac, Stana, *Položaj Ivana Kozarca u kritici*, Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci, knjiga 5, Vinkovci 1984, str. 221-275.
- Užarević, Josip, »Prostor«, *Glasje*, časopis za književnost i umjetnost, 3, 6, 1996, str. 94-96.
- 1. dani Josipa i Ivana Kozarca*, zbornik radova Okrugloga stola *Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti*, 5-7. listopada 1995, SN Privlačica, Vinkovci 1996, 111 str.

BILJEŠKE

¹ U radu se koristim raščlambom hrvatske književnosti po topografskome ključu na dva dijela sjever – jug, panonski – mediteranski, kopneni – primorski prema Vinko Brešić, »Slavonska književnost i novi regionalizam«, *Umjetnost riječi* XLVII, 4, Zagreb 2003, str. 213-271, i isti, *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek 2004.

² Martin Kaminski zabilježio je 161 bibliografsku jedinicu o Ivanu Kozarcu nastalu u razdoblju od 1906. do 1981, a Stana Vukovac 174 nastale u vremenu od 1906. do 1984. godine.

Usp. Martin Kaminski, »Bibliografija«, u: Ivan Kozarac, *Slavonska krv*, Vinkovci 1981, str. 101–118.

Stana Vukovac, *Položaj Ivana Kozarca u kritici*, Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci, knjiga 5, Vinkovci 1984, str. 221-275.

³ Miroslav Šicel, *Antologija hrvatske kratke priče*, Disput, Zagreb 2001, str. 95-98.

⁴ Kant proučava uvjete spoznaje te je ključno pitanje njegove filozofije *što mogu spoznati*. Postoji stvar o sebi, koja je transcendentna (onkraj spoznaje, neshvatljivo), i stvar za sebe, koja svoje pojavljivanje može zahvaliti transcendentalnim uvjetima spoznaje. Postoje tri apriorna principa spoznaje: prostor, vrijeme i uzročnost. Sve što spoznajemo pojavljuje se u te tri kategorije. Stvari se postavljaju u prostorno-vremenski okvir i uzročno-posljedične odnose. Prostor i vrijeme dolaze odozdo te imaju osjetilni karakter, a uzročnost dolazi odozgo, iz uma. Svemir, Bog i duša ne mogu se objasniti unutar triju apriornih principa.

⁵ Đuka Begović drugo je ja Ivana Kozarca, u koje je pisac ugradio svoj životni dinamizam, želju, vapaj i krik za životom, svoje prešućivano ja. Ivan se Kozarac u Đuki Begoviću želio izživjeti do krajnosti, do iscrpljenosti, jer je počevši od 1903. »sedam godina umirao na milimetre«, zaražen bacilom tada neizlječive sušice te je »zgzusnuo sve svoje slavonske bečare u jednoga najglavnijega, najfatalnijega« (Prohaska). Stoga cijeli roman iščitavamo kao psihološku studiju Đukina karaktera i kompleksne psihe.

⁶ Toporov razlikuje *prostor kroz koji se putuje* (svojstven nomadskom svjetonazoru, koji ne priznaje granice) i *prostor koji zrači* (svojstven ratarskom i urbanom svjetonazoru, kojemu je važan pojam kuće i doma).

⁷ Ivan Kozarac, *Đuka Begović*, priredio Stjepan Damjanović, Croatica, hrvatska književnost u 100 knjiga, kolo 1, knjiga 12, Riječ, Vinkovci 1997.

⁸ Navedeno djelo, str. 5.

⁹ U slavonskom dijalektu put odnosno cesta ima dva različita leksema: *sokak* i *lenija*. *Sokak* je dio koji prolazi kroz selo, a *lenija* kroz njive, slavonski pejzaž.

¹⁰ Ivan Kozarac, *Đuka Begović*, priredio Stjepan Damjanović, Croatica, hrvatska književnost u 100 knjiga, kolo 1, knjiga 12, Riječ, Vinkovci 1997.

¹¹ Prema Vincentu Jouveu, lik može biti recipiran kao narativni pijun, osoba i izlika. O tome vidjeti: Vincent Jouve, »Složenost lik-efekta«, u: *Autor, pripovjedač, lik*, zbornik radova, ur. C. Milanja, Svjetla grada, Osijek 2000, str. 479-573.

¹² Velimir Visković, »Sva lica Đuke Begovića«, *Kolo*, Matica hrvatska, br. 1, Zagreb 1996.

¹³ Vincent Jouve, »Lik kao izlika«, navedeno djelo, str. 538-552.

¹⁴ Josip Bogner, »Joza Ivakić, Povodom predstave Inoče u Varaždinu«, *Varaždinske novosti*, I, br. 25, Varaždin 1930, str. 1-4.

¹⁵ Josip Bogner, »Joza Ivakić«, u: *Slavonske teme*, Slavonica, SN Privlačica, Vinkovci 1994, str. 25.

¹⁶ Vladimir Lunaček, *Eseji i kritike*, Slavonica, XIX. kolo, knjiga 91, SN Privlačica, Vinkovci 1994, str. 113-117.

¹⁷ Julije Benešić, »Raspojasana Slavonija«, u: *Hrvatska riječ u Srijemu*, antologija srijemskih pisaca, Ogranak Matice hrvatske Tovarnik, Zagreb 1995, str. 119.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Najslabije je proučen jezik Kozarčevih djela, u kojemu slavonski dijalekt i posavski poddijalekt imaju značajan udio.

²⁰ Josip Bogner, »Kakva knjiga treba našem selu«, u knjizi: *Slavonske teme*, Slavonica, knj. 13, kolo III, SN Privlačica, Vinkovci 1994.

²¹ Matko Peić, *Mozgom se životari, a srcem živi, Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti*, Društvo književnika Hrvatske – Ogranak Vinkovci, Biblioteka *Baština*, Vinkovci 1987, str. 7-11.